

KRISTON VÍZI JÓZSEF

A játék és a játszás fővárosi színterei

E sorok jegyzője immár éppen három évtizede foglalkozik a hazai játék- és játszáskultúra történetével és változásának különböző megnyilvánulásával, s (Nomen est omen!) elemi iskolai éveit a budapesti Terézváros jó emlékezetű, volt Labda utcai Általános Iskolájában töltötte meglehetősen boldogan. Az 1950-es és 60-as évek fordulója, dereka „köszönhetően” a II. világháborúból s az 1956-os „események” következményeként itt maradt grundoknak, zsebkendőnyi, bújó-helyeknek, leomlasztott légó-pince járatoknak s az egyre inkább tekintélyüket vesztett szociál-vicéeknek, sok izgalmas helyet és alkalmat nyújtottak az ott szocializálódott tősgyökeres és újonnan beköltözött családok buzgó keveredő és verekedő gyerekei számára. Magam és társaim akkori birodalma (valójában, s ez később lett nyilvánvaló: mikrovilága) a Majakovszkij (egykori és mai nevén Király utca) és a Paulay Ede utca Deák tértől induló szakaszától tartott a Gozdsu-udvaron vagy a Káldy utcai italbolt félelmes sarkán át a Nagymező utca Párizsi/Divatcsarnok felőli frontjáig, s hátrébb még a Zeneakadémia és a 70-es, valamint a 78-as trolibusz Lenin (egykori és mai neve: Teréz) körüli megállóinak járdaszigetéig terjedt. Péntek délutáni vagy szombat déli – mert akkor még javában tartott a szombati munkanap gyakorlata – kalandozásaink, vad vállalásaink olykor-olykor a már „határokon túli” Klauzál- vagy Hunyadi-tér irigyelt kutyapiszkos gyepfoltjaira is elvezettek.

De hogyan és miként, mivel töltötték szabad vagy annak vélt idejüket a főváros gyermekei „régen”, azaz az elmúlt körülbelül másfél évszázadban? Ifjú elődeinknek milyen izgalmas, netán a mienkénél érdekesebb,

élménydúsabb játéklehetőséggel éltek, ha volt ilyen (úgy tudtuk vagy sejtettük: gazdagabb) lehetőségük egyáltalán? Ez a kérdés foglalkoztat immár egy jó ideje, függetlenül attól – de az is meglehet, éppen emiatt –, hogy mindennapjaimat jó ideje már Budapesten kívül töltöm.

„A fiatal Pest, különösen a főváros lakottabb s előkelőbb részeiben, maholnap egészen leszorul játéktereiről. A negyvenes évek elején a Károly-kaszárnya s az Újépület roppant udvarain háborítatlanul métázhattunk s peckézhattunk, s az Új-tér, mielőtt még fával be lőn ültetve, reggeltől-estig – sokszor az iskolai órák beszámításával – volt helyszíne rugaszkodásainknak...a Duna-partot is mindinkább elfogják a gombostűvel horgászó új nemzedék elől a kőparti építések által, s az új házak szűkre szabott udvarai mind csekélyebb teret engednek a serdülő gyermekek számára...E tekintetben mindinkább nagyvárossá fejlődik Pest, csak azután az illetékesek ne feledjék el gyermekkertekkel kártalanítani a kislányokat!...”¹

„A budai oldal ellenben jobban látta el magát szabadabb játszótérrel. Ilyen a Vérmező, a Városmajor, a Kereszt-tér, a Bocskay-tér, a Fehérsas-tér stb. De maguk a külső szélesebb utcák is elég kényelmes területet nyújtanak a kicsikéknek, mert azokon aránytalanul csekélyebb a forgalom...Azonfelül egyöntetűbb is a népessége, jobbra mind németek, a kik azonban a szülők hazafisága s az iskolák kitűnő volta mellett, már majdnem mind megmagyarosodtak...Amilyen soknyelvű ország ez a mi hazánk, éppen olyan poliglott város ez a mi székesfővárosunk. Budapest gyermek-ethnographiája már a szülők soknyelvűsége miatt is ily színes!”²

Mint láthatjuk, az éppen száznegyven esztendővel ezelőtt leírtak jól jellemzik az azóta csak konzerválódott megosztást: a Pest és Buda geográfiai jellemzőiből is fakadó társadalmi és gazdasági fejlődés adta lehetőségeket a mindenkori gyermek korosztályok iskolán kívüli felnevelődése szempontjából. A szabad tér, alkalom és idő, mint a játék, a játszás, valamint a közösségi szórakozás természetes és mesterséges kereteit nyújtó hálózat természetesen a polgárosodó magyar főváros felnőttjeinek

¹ Vasárnapi Újság, 1865. május 21.

² Hathalmi Gabnay Ferenc: Gyermekjátékok. Buda s Pest, 1870-1875. – In: Kriston Vizi József (szerk.): Közös nyelven, Ungon-Berken. PONT Kiadó. Budapest, 2004.

életét is meghatározta. Erről, ennek lassú, majd rohamosan formálódó és átalakuló megnyilvánulásairól tudósított például Vay Sarolta (Sándor gróf).³ Számos metszet és korai fotográfia árulkodik arról, hogy a téli Duna jege is jó terepet nyújtott a szabadba vágyó családoknak, baráti társaságoknak. Tavasztól ősziig az egyre beépítettebb rakpart-lépcső sorok újszerű formájukban is adtak lehetőséget a proli-korzónak, a nappozásnak és a fürdőzésnek, például a Lágymányosi szakaszon. (A hazai szórakoztatás legendáriumának egyik fejezete is itt gyökerezik: az ifjú Gács Rezső, a későbbi hírneves illuzionista Rodolfo itt tanulta első bűvész trükkjeit egy kínai üvegyöngy árustól...)

A gyermekek és a fiatalság, velük együtt a családok „kimozdulásának” voltak kiváló tere(p)ei a főváros mindkét oldalán előbb rendszertelenül, majd egyre tervszerűbben gondozott és fejlesztett parkok: a Városliget⁴ és a Városmajor⁵. Történetükkel immár polcnyi szak- és szépirodalom foglalkozik, és ez példamutató lehet történelmi kis- és nagyvárosaink ilyen jellegű feldolgozásai, bűvárlói számára! A pest-budai búcsúk (például a Gellért-hegyi húsvét), vásárok (a mai Köztársaság téren, az Üllői út öblein vagy a Kálvin tér elődjén) és piacok (Soroksár, Ferencváros, Újpest, Víziváros) múltja is jól feltárt. Ám épp ennek figyelembe vételével volna fontos e csapások nyomán szinte a kortárs történésekig végigvezetni a közösségek felekezeti, társadalmi, foglalkozás szerinti, valamint település részek szerinti monografikus sorozatot. Ehhez az újabb lokális munkálatok, tárgyi és archívum-gyarártás, a helytörténeti gyűjtemények (Angyalföld, Ferencváros, Óbuda, Budafok–Nagytétény, Józsefváros) körül megpezsdült élet igen jelentős biztatást adtak és adnak! A Duna jobb partján húzódó budai kerületek és városrészek művelődés történetének szisztematikus feldolgozásával az elmúlt jó másfél évtizedben, például köszönhetően Buza Péter fíradásainak, kiválóan gazdagodtunk.⁶ Mindezek arra is alkalmat adnak, hogy egy-egy időszak vagy jelenség elméleti feldolgozására is sor kerül-

³ Vay Sarolta: Régi magyar társas élet. Bp., 1986.

⁴ Radó Dezső (szerk.): A fővárosi kertészet 100 éve. Bp., 1967. – Uő.: Budapesti parkok és terek. Bp., 1985. 23–35.

⁵ Radó Dezső, 1967. 21–32. – Uő., 1985. 77–84.

⁶ Például Buza Péter: Túlparti látomás. Városháza Kiadó. Bp., 2002.

jön, a Budapesti Negyed vagy az újraindult Budapest folyóiratok mellett más kultúrantropológiai kötetekben is.⁷

Amikor visszatérünk a játék és játszás tereinek szorosabban vett témaköréhez, akkor Csáky Albin kultuszminiszternek 1893 elején a főváros és az ország törvényhatóságú városai eljárásaihoz címzett felhívásából idézünk:

„Az első teendő: megfelelő játszóhelyet létesíteni, ahol az ifjúság szabad óráiban üdülést és szórakozást találhasson... A tőke, melyet a közösség a játszóhelyekbe fektet, gazdagon meg fogja hozni kincsit. A játékkedu, amit beoltunk a fiatalságba, áldásos hatást fog gyakorolni az egész nemzetre. Teljes bizalommal a közösség hazafias áldozatkészségére számítok arra, hogy a millennium emlékére létesíteni szándékozó intézmények sorában a játszóhelyeknek is teret fog adni. Ezek színvonalas létesítéséhez állami segély biztosítását is szándékozunk.”

Azt ugyan sajnós – megbízható források híján – nem tudjuk, mi lett a miniszteri leirat konkrét hatása a Millennium körüli években, de az biztos, hogy „a budapesti városatyák először Bárczy István polgármestersége alatt (1906–1918) illesztették be a költségvetési tervzetbe a gyermekjátsszótérek építését. A főváros akkori tíz kerülete közül nyolcban jelöltek ki egy vagy két, játszótér építésére alkalmas területet. A tervezett tizenhárom játszótér közül azonban az első világháború kitörése miatt mindössze három épült meg. A Marczibányi téri (II. kerület), a Soroksári úti (IX. kerület) és a Simor utcai (X. kerület) játszótéreket adhatták át az addig a bérházak levegőtlen udvarán, sívár gangjain, füstös, poros utcáin tengődő csemetéknek.”⁸ (Ráday Mihálynak 1986 nyarán készült „városvédő” interjújában Kecskésné Szabó Ildikó úgy nyilatkozik, hogy az első játszótér: 1919-ben, a nagyközönség előtt megnyílt Károlyi-kert/ben volt...)

A ma fővárosi Bölcsődei Múzeumnak otthont adó épület 1877-ben épült Simor János hercegprímás adományából a Józsefváros szívében, a Nagytemplom utca sarkán. A Csapó Katalin muzeológus (Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum) vezetésével elkészített kiállítás hitelesen tudósít az intézményes gondoskodás hazai példájáról, amely

⁷ Granasztói Péter: Szórakozási szokások a Városligetben (1872–1940). *Ethnographia* 106. 1995. 2. 937–952.

⁸ Varga Judit Ágnes: Ófelsége a gyermek. Budapest játszótér története. Kézirat.

mind korában, mind pedig később is európai színvonalú játékkultúra megalapozását és továbbadását biztosította a főváros ezen igencsak érdes részén, a női munkát is rendszeresen igénylő családok gyermek-generációi körében.

A Brunszvik-féle „angyalkert-mozgalom”, azaz a kisdédóvók hazai meggyökereztetése és elterjesztése már az 1800-as évek első felében kiváló alapozást jelentett. Ennek felszívódása a Fröbel-féle módszer intézményeiben, az iskolára való direkt felkészítés nevelő és oktató játék(szer) irányultsága ugyan gazdagabb eszköz állományt generált, de elsődlegesen az iskola felé vezető lépcsősoron való bukducsolást jelölte ki legfontosabb útvonalnak. A Gönczy Pál-féle, az 1870-es években kijelölt iskola és eszköz fejlesztési program Berzeviczy, majd Csáky miniszterségének köszönhetően változik meg és formálódik rugalmasabbá. A népiskolai mozgalom helyett a városi és nagyközségi polgári iskolák művészi és attrakív fejlesztésére lesz lehetőség: belső udvarok, sport terek, levegőztető teraszok és emeleti hatalmas torna-termek, majdhogynem csarnokok kapnak egyenrangú helyet az emblematikus városmajori, zuglói, józsefvárosi, hegyvidéki vagy óbudai kerületekben. Előbb az eklektika, azután a historizmus, majd a szecesszió és a „modernség” szellemében dolgozó neves tervezők és műhelyeik, építész irodáik ma is látható lenyomatait hagyták a gyermek-gondoskodás tudatos és következetes szándékának. A magyar sportélet angolszász irányultsága az iskolai játék (játékos) oktatás metódusaiban is megnyilvánult: Porzsolt Lajos és társai tudatosan gyűjtötték és dolgozták fel a tradicionális „népi” játékok hagyományait⁹, amelyhez más oldalról társult a magyar játékkincs európai színvonalú foglalata, a szintén oktatás szempontjait figyelembe vevő Magyar gyermekjáték-gyűjtemény, Kiss Áron és társainak kollektív vállalkozása.¹⁰ A játékkismeret átadása két szálon, egymás mellett futott: egyfelől mielőbb az oktatás részévé vált, másfelől a testnevelő tanárok számára rendszeres és célirányos továbbképzések, tanfolyamok keretében zajlott a közvetítés. Először az 1890-es évek elejétől csaknem folyamatosan

⁹ Porzsolt Lajos: A magyar labdajátékok könyve. Pest, 1885. Hasonmása 1985. Játéktörténeti Tanulmányok I. (szerk.: Kriston Vízi József), Kecskemét

¹⁰ Kiss Áron: Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Bp., 1891. – Hasonmásai 1984 és 2000.

körülbelül 1905–1906-ig, majd nem sokkal később s ismét egy jó évtizeden keresztül, 1917-ig. Bázisa Újpest és a Józsefváros, valamint Óbuda volt. Ekkor, majd az I. világháborút követő országos eszmélést követően, az 1920-as évek második felében erősödtek meg azok az iskolai „vonzáskörzetek”, gondozott terek, amelyek – immár mai fogalmaink szerint véve – játszóterek tudatos alakítása és közösségi fenntartása következtében jöttek létre (Marczibányi tér, Hunor utca, Vérmező, Kálvária tér, Almássy tér stb.). Ekkor nyíltak meg az első modern, csúszdákkal, homokstrandokkal, gyűrűhintákkal, mászópoznákkal, körhintákkal ellátott játszóterek a Gellért téren, a Tisza Kálmán téren (ma Köztársaság tér), a Bécsi úti városi házak mögött, az Almássy téren, a Városligetben, a Klauzál téren és másutt.

„...a játékterek és a közös játékok egészséget, víg gyermekkacagást, örömet terjesztenek s a napi kenyér után robotoló pesti polgár is boldogan áll meg a legszebb pesti játszótér előtt, hogy felviduljon és megnyihüljön kissé a feléje szárnyaló angyali gyermekkacagástól...” – szöveg a lelkes tudósítás a Gellért téri játszótér megnyitásakor. Ekkor alakították át a már említett Marczibányi téri és Simor utcai játszótereket vízvezetékes és reflektoros villanyvilágítású iskolai sportcentrumokká.

A kör- és mérleghintákkal, lubickoló medencével felszerelt Hunor utcai (III. kerület) játszótér 1931-ben adták át. Az építők meglepő módon a szülőkre is gondoltak. Számukra bordásfalat, nyújtót és gyűrűhintát helyeztek el. A játszótérnek természetesen elengedhetetlen tartozéka volt a zuhanyzó és az öltözőhelyiség is. A terek felügyeletéről, többek között az ivókutak nyitásától-zárásától, fővárosi alkalmazásban lévő parkőrök gondoskodtak.

Tulajdonképpen ez a szemlélet éledt fel akkor, amikor az 1940-es évek második felének foghíjbeépítéseit követően, a fővárost, s főleg annak pesti oldalát egyre nagyobb mértékben jellemző lakótelep-fejlesztési programok mellett (annak egyfajta kompenzálására) megkezdődött Budapesten a minta játszókertek modelljének kidolgozása. Ebben a kert- és parktervezők, építésszek mellett pedagógusok, pszichológusok egyaránt részt vettek; a tudatosan és állami szinten folytatott program 1962 és 1969 között zajlott. A Városmajorban, a Vérmezőn, a Köztársaság téren vagy a XI. kerületi Diószegi út sarkán lévő játszótereken még ma is fellelhetők azok az ivókút, pihenő- és árnyékoló helyek, játékszer őrző és

barkácsoló bódék, játék-szertárak maradékai, amelyek mai és megelőző köztudatunkban nem kerültek a pozitív példák tárházába – jelentőségüket bármilyen furcsa is, az érintett szakmák sem tartották megörökítésre méltóaknak!

Magam úgy vélem, látva az egyébként minden nemzetközi szabványnak – papíron legalábbis – megfelelő játszótéri és intézmény udvari felszerelések, pihenő és játszóbútorok egyényszabásúvá válását, ismét a megrendelő közösségek és hatóságok, magánszemélyek és társulások elé lehetne tenni – kellőképpen adaptálva persze – azokat a tervrendszereket, amelyek a hazai sajátosságokra ügyelő és figyelő szakemberek gondolkodásmódját közvetíti, még ha „csak játék”-ról is van szó. Radó Dezső és társai, a Fővárosi Kertészeti Vállalat legendás park-építői és tanítványaik maradandót alkottak e téren is. Jó volna, ha tavaszi napokon, a nemrég megnyílt Két Mackó Játékbolt és Galéria bejáratától rápillantva, a Károlyi-kert vöröslő rugós kakasai mellett kicsinyített munkaeszközök, különböző méretű és anyagú labdák, játékütők és sporteszközök garmadára csodálkozhatnának ismét.¹¹

¹¹ Tészabó Júlia: A gyermekjáték a 19–20. század fordulóján. PONT Kiadó. Bp., 2003.